

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-1-95-102>

УДК 37.018.1:173:165.742

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9761-9031>

Людмила Гончар,
доктор педагогічних наук, професор,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ Й ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Анотація. Консолідуючим фактором, який позитивно впливає на взаємини в класному й батьківському колективі, а також відіграє важливу роль у зростанні професіоналізму, є авторитет педагога, тобто міра визнання учнями та їхніми батьками його компетентності, особистісних характеристик, якостей і духовних цінностей.

Важливість розвитку професійної компетентності педагогів, зокрема класних керівників, з проблеми запобігання булінгу серед учнів зумовлюється тим, що класний керівник постійно перебуває у взаємодії з класним колективом та кожним учнем зокрема, а також найтісніше пов'язаний і найближче знайомий з атмосферою сім'ї кожного здобувача освіти. Він дбає про всебічний розвиток учнів, виховання в них працьовитості, колективізму, підвищення успішності та зміцнення дисципліни, підготовку до праці.

Метою статті є з'ясування окремих аспектів професійної компетентності класних керівників з проблеми запобігання булінгу в позакласній роботі закладу загальної середньої освіти; завдання статті – аналіз відповідей класних керівників щодо запобігання і подолання булінгу серед підлітків; репрезентація програми семінару для класних керівників.

З метою з'ясування ступеня усвідомлення важливості проблеми запобігання булінгу серед учнів класними керівниками та виявлення рівнів компетентності педагогів щодо запобігання і подолання булінгу серед підлітків застосовувалися такі методи, як опитування, бесіди з учителями, аналіз тематик педагогічних рад, методичних семінарів, виступів тощо.

Результати опитування засвідчили, що проблема запобігання і подолання булінгу серед учнів ще не усвідомлюється вчителями належним чином. Постає необхідність підвищувати ступінь компетентності педагогів щодо роботи з підлітками із запобігання булінгу, насамперед у співпраці із сім'єю.

Практичне значення статті полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися в організації виховної роботи закладів загальної середньої освіти, у процесі педагогічної практики студентів.

Ключові слова: класний керівник, підліток, професійна компетентність, булінг, заклад загальної середньої освіти.

© Людмила Гончар, 2024

Вступ. Запобігання булінгу серед підлітків в українському освітньому просторі є на сьогодні важливою виховною проблемою, оскільки багато підлітків щодня стикаються з утисками та знущаннями, як безпосередньо у спілкуванні та взаємодії з ровесниками у школі та позашкільному середовищі, так і віртуально, через мережу Інтернет («кібербулінг»).

Актуальність звернення до проблеми підвищення професійної компетентності педагогів, зокрема, класних керівників із запобігання булінгу серед учнів зумовлюється тим, що класний керівник постійно перебуває у взаємодії із класним колективом та кожним учнем зокрема, а також найтісніше пов'язаний і найближче знайомий з атмосферою сім'ї кожного учня.

Мета і завдання. Мета статті – з'ясування окремих аспектів професійної

компетентності класних керівників з проблеми запобігання булінгу в позакласній роботі закладу загальної середньої освіти.

Завдання статті – аналіз відповідей класних керівників щодо запобігання і подолання булінгу серед підлітків; репрезентація програми семінару для класних керівників «Форми і методи запобігання булінгу серед підлітків».

Методи дослідження. З метою з'ясування ступеня усвідомлення важливості проблеми запобігання булінгу серед учнів класними керівниками та виявлення рівнів компетентності педагогів щодо запобігання і подолання булінгу серед підлітків застосовувалися такі методи, як опитування, бесіди з учителями, аналіз тематик педагогічних рад, методичних семінарів, виступів тощо.

Результати дослідження. З метою з'ясування підготовленості класних керівників до запобігання й подолання булінгу серед підлітків нами було опитано 85 класних керівників закладів загальної середньої освіти. Класним керівникам було запропоновано відповісти на запитання розробленого нами опитувальника, а саме:

- Що Ви розумієте під поняттям «булінг»? Назвіть причини його виникнення.
- Чи помічали Ви випадки булінгу серед своїх учнів? Якщо так, то якими були Ваші дії?
- Назвіть джерела, з яких Ви зазвичай отримуєте інформацію про булінг і засоби попередження й подолання цього явища.
- Яке місце Ви відводите процесу запобігання булінгу серед учнів у позаурочній діяльності школи? Якщо «так», то які форми й методи роботи Ви використовуєте?

На ці запитання отримали такі відповіді. Більшість класних керівників (70 %) продемонструвала доволі повні, усвідомлені знання щодо сутності поняття «булінг». Вони вказали, що це ганебне явище, яке передбачає насильство, прояв агресії сильного щодо слабшого (чи «іншого» в розумінні дітей), прояв девіантної поведінки і т. ін.

Відповідаючи на запитання про причини булінгу, педагоги відзначали, що вони є різноаспектними й залежать як від психологічних, так і соціальних факторів. Більшість учителів (56 %) переконана, що головною причиною появи булінгу серед учнів є те, що батьки недостатньо, на думку вчителів, займаються вихованням власних дітей; 32 % респондентів із цієї категорії зазначають, що батьки взагалі не стежать за тим, скільки часу підліток відводить на спілкування в інтернет-чатах і на яких інтернет-платформах він спілкується; 28 % назвали соціокультурні причини (зокрема, безпекові загрози для життя людей в умовах повномасштабної війни), які спричиняють зростання агресії серед учнів; лише 18 % учителів серед причин цькування підлітків назвали «психологічні механізми, які провокують таку поведінку підлітка». Такими психологічними причинами, на думку вчителів, є: «бажання

ствердитися за рахунок приниження іншого», «байдужість дітей, коли є випадки приниження іншого», «пошуки дешевих авторитетів». Лише 7 % вчителів відзначили, що школа також несе відповідальність за випадки булінгу серед учнів, оскільки педагоги більшу увагу приділяють навчанню дітей, а виховання вважають справою переважно батьків.

Більшість класних керівників (75 %) відповіла, що помічали випадки булінгу серед учнів. Реакція вчителів на те, що слабшого ображають, була така: намагання відразу припинити знущання з поясненням, що це неприпустимо; звернення до директора закладу, інформування його про випадки булінгу та прохання поговорити з учнями; інформування батьків про випадок булінгу – як тих, у кого дитина виступила в ролі булера, так і тих, дитину яких образили. Щодо інформування батьків, то певна частина вчителів (22 %) розповіла, що воліють спочатку самі розібратися з випадками булінгу серед учнів, а вже потім інформувати батьків. Вони пояснюють це тим, що «батьки, коли їм говориш про те, що їх син/донька ображає слабшого, не вірять словам вчителя чи не бажають вірити, оскільки переконані, що їхня дитина не може вчинити щось погане, оскільки є достатньо вихованою і розумною».

Отже, позитивною є та тенденція, що вчителі не обмежилися лише пошуком винних, зокрема кліше «винні лише батьки». Вони замислилися над психологічними причинами виникнення булінгу, а також соціокультурними (інакше кажучи, війна сприяє посиленню цього явища, оскільки переїзди, бойові дії, масовані атаки ворога, переживання за батьків, які воюють, провокують постійні стреси й нервові напруження, які негативно впливають на психіку дітей). Водночас констатуємо, що вчителі недостатньо контактують з батьками щодо причин виникнення булінгу серед учнів, а також недостатньо звертають увагу на психофізіологічні причини явища цькування посеред дітей.

Серед джерел, які назвали класні керівники щодо отримання інформації про булінг, види булінгу, форми й методи запобігання булінгу, відзначимо (у порядку зростання) довідкову літературу (словники, енциклопедії); психолого-педагогічні джерела; статті в педагогічній пресі; мережу «Інтернет» (зазвичай використовують готові розробки виховних занять); методичні об'єднання вчителів; курси, семінари. Як переконуємося, більший відсоток вчителів ознайомлюється з проблемою, що нас цікавить, через семінари, практичні заняття (пасивна форма) чи завдяки мережі «Інтернет» (використовують готові розробки інших вчителів). Посилання на праці відомих науковців з проблеми запобігання й подолання булінгу, а також посилання на педагогічну пресу є, на наш погляд, недостатніми, оскільки респонденти не назвали конкретних джерел із цієї проблеми.

Підтверджено також, що більшість класних керівників орієнтується найперше на бесіди з учнями застережливого характеру з наведенням прикладів існування булінгу в інших закладах освіти та роз'ясненням, до яких наслідків це може призвести. Ці бесіди відбуваються,

як правило, на виховних годинах, мають фронтальний характер, оскільки передбачають роботу з усім класом. В індивідуальному порядку з тими дітьми, які були помічені як булери, також проводять бесіду-напучування. Зовсім невелика частина вчителів (15 %) використовує такий метод, як довірлива розмова з дитиною задля налагодження з нею емоційного контакту. Учителі не бачать прямого зв'язку цієї проблеми з постійним вихованням у дітей моральних якостей, зокрема милосердя, чуйності, доброзичливості, а також популяризацією здорового способу життя як пріоритету формування здорової особистості як духовно, так і тілесно.

Загалом серед форм і методів роботи з дітьми в позаурочній діяльності школи з проблеми запобігання й подолання булінгу переважна більшість учителів указала на виховні години й масові виховні заходи (використовують ті, що є в мережі «Інтернет»).

На запитання щодо форм і методів взаємодії із сім'єю з проблеми запобігання булінгу класні керівники надають перевагу такій формі роботи, як батьківські збори або індивідуальні консультації з батьками за необхідності (86 % учителів). Поза увагою опитаних учителів залишаються активні й інтерактивні методи роботи з батьками (вправи, метод проблемних ситуацій, групова робота, творчі й ігрові завдання тощо). Незважаючи на те, що приблизно половина вчителів виявила обізнаність стосовно таких форм і методів (46 %), їхнє використання на практиці відзначило лише 9 % учителів.

Отже, проведене опитування свідчить про те, що проблема запобігання і подолання булінгу серед учнів ще не усвідомлюється вчителями належним чином. Постає необхідність підвищувати ступінь компетентності педагогів щодо роботи з підлітками із запобігання булінгу, насамперед у співпраці із сім'єю.

З метою підвищення професійного саморозвитку класних керівників з проблеми запобігання булінгу серед підлітків було розроблено програму семінару для класних керівників «Форми і методи запобігання булінгу серед підлітків». Ці заняття спрямовувалися на підвищення професійного саморозвитку класних керівників з проблеми запобігання булінгу серед підлітків та передбачали здобуття ними знань і набуття вмінь роботи з дітьми та їхніми батьками із цієї проблеми.

Вироблено рекомендації класним керівникам для проведення роботи з профілактики булінгу, зокрема щодо використання 3 груп методів: 1) методів, орієнтованих на конкретних підлітків, – індивідуальної роботи з дітьми, які є потенційними булерами (кривдниками) та дітьми, потенційними жертвами булінгу (страждальниками); 2) методів, орієнтованих на мікросоціум підлітків (групової роботи); 3) методів, орієнтованих на сімейні взаємини (роботи з батьками та батьками і дітьми). На наш погляд, з дітьми, які потерпають від булінгу, потрібно проводити психокорекційну роботу, спрямовану на підвищення особистісних ресурсів виходу з важкої ситуації, яка засновується на формуванні їхньої життестійкості і

стресостійкості; щодо дітей, які є потенційними кривдниками, увага спрямовується на корекцію їхньої поведінки відносно інших дітей; особлива увага в обох напрямках має стосуватися постійності такої роботи й контролю [5].

Обговорення. Проблема булінгу серед підлітків в освітньому середовищі не є новою, але, на жаль, стрімко зростаючою та серйозною проблемою в школах нашої та інших країн. За даними ЮНІСЕФ, в Україні 67 % підлітків у віці від 11 до 17 років стикалися із цією проблемою. З 2019 р. в українських школах зафіксовано 614 справ про булінг. Лише 2022 р. відкрито 79 справ про булінг, 2023-го – 96. Найчастіше минулого року за цькування притягували до відповідальності підлітків віком від 14 до 16 років – винесено 51 рішення. Також зафіксовано справи щодо булінгу, учиненого групою людей або повторно підлітками такого ж віку [8].

Збройні конфлікти та стихійні біди призводять не лише до соціальних поневірянь і збідніння, але й спричиняють значні психологічні страждання серед людей, яких спіткали такі біди, провокують постійні стреси й нервові напруження, котрі негативно впливають на психіку дітей і дорослих. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) і депресія є найбільш поширеними психічними розладами після війни як у дорослих, так і дітей, виникаючи приблизно в третини людей, які зазнали психотравматичного досвіду війни [5; 6]. Для дітей несприятливі фактори воєнної травми впливають не лише на їхній психічний стан, але й на взаємини з однолітками, що спричиняє зі свого боку збільшення випадків булінгу і кібербулінгу. Тож проблема запобігання булінгу серед підлітків потребує зусиль закладів як загальної середньої, так і вищої педагогічної та післядипломної освіти.

Зазначимо, що проблеми булінгу школярів досліджують сучасні закордонні вчені S.Lereya, W.Copeland, D.Wolke, J.Patchin, P. Rodkin та ін. [1; 2; 3] та українські дослідники Т. Алексєєнко, О. Бойчук, А. Запорожець, Є. Кулик, Н. Дайнека, Л. Данильчук, Н. Дмитренко, Н. Вітюк, Л. Найдюнова, Р. Малиношевський, Т. Миронюк, М. Стадник, В. Шахрай, Т. Федорченко тощо [4; 6; 7; 10]. Зокрема, дослідники Л. Гончар, Л. Канішевська Р. Малиношевський та В. Шахрай [5; 9] вважають, що, коригуючи способи спілкування з учнями, їхніми батьками, включаючи в процес навчання/виховання заплановані психосоціальні форми й методи, педагоги тим самим запобігають виникненню таких явищ, як «булінг» і «кібербулінг» у шкільному колективі, створюють безпечне й підтримувальне середовище, у якому учні можуть висловлювати свої емоції й переживання.

Отже, нині потрібні сучасні дослідження, які б розв'язували важливу проблему запобігання й подолання булінгу в учнівському середовищі з урахуванням тенденцій, які спричинені воєнними реаліями.

Висновки. У статті розглянуто окремі позиції педагогічної діагностики вчителів з проблеми запобігання й подолання булінгу серед підлітків.

Достовірність використаних методів дослідження підтверджується результатами експериментальної діяльності, порівнянням результатів дослідження з іншими вибірками, що дозволило виявити основні проблеми, тенденції та шляхи їхнього вирішення.

Проведене опитування, бесіди з вчителями, аналіз тематик педагогічних рад, методичних семінарів, виступів учителів свідчать про те, що проблема запобігання й подолання булінгу серед учнів ще не усвідомлюється педагогічною спільнотою належним чином. Постає необхідність підвищувати ступінь сформованості компетентності педагогів щодо роботи з підлітками із запобігання булінгу, насамперед у співпраці із сім'єю.

Практичне значення статті полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися в організації виховної роботи закладів загальної середньої освіти, у процесі педагогічної практики студентів.

Репрезентоване дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого опрацювання потребує вивчення проблеми запобігання й подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі серед учнів усіх вікових груп за врахування реалій війни.

Список використаних джерел

1. Lereya S. T., Copeland W. T., Costello E. J., Wolke D. Adult mental health consequences of peer bullying and maltreatment in childhood: Two cohorts in two countries. *Lancet psychiatry*. 2015. Vol. 2(6). P. 524-31. [https://doi.org/10.1016/s2215-0366\(15\)00165-0](https://doi.org/10.1016/s2215-0366(15)00165-0)
2. Patchin J. W., Hinduja S. Measuring cyberbullying: Implication for research. *Aggression and violent behaviour*. 2015. Vol. 23. P. 69-74. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.05.013>
3. Rodkin Ph. C., Espelage D. L. A Relational Framework for Understanding Bullying. Developmental Antecedents and Outcomes. *American Psychologist*. 2015. Vol. 70(4). P. 311-321. <http://dx.doi.org/10.1037/a0038658>
4. Бойчук О. І., Стадник М. М. Проблеми молодіжної агресії, булінгу та кібербулінгу у сучасному українському суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. Вип. 37. С. 14-22. <https://doi.org/10.32782/apfs.v037.2022.3>
5. Гончар Л. В. Підвищення професійного саморозвитку класних керівників з проблеми запобігання булінгу серед підлітків. *Наукові інновації та передові технології Серія «Педагогіка»*. 2024. № 1(29). С. 627-634. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1\(29\)-627-634](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1(29)-627-634)
6. Канішевська Л., Шахрай В. Особливості виховання в школі і сім'ї в умовах цифровізації. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 4(9). С. 144-155. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-144-155](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-144-155).
7. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3(112). С. 21-28. <https://doi.org/10.33270/01191123.21>
8. Павлюк А. У 2023 році в Україні зафіксували майже 100 випадків булінгу у школах. *Українська правда*. 2024. 29 січня. URL : <https://life.prawda.com.ua/society/2024/01/29/259095/>
9. Шахрай В. М. (Ред.), Алексеєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Цінність життя підлітка: світоглядні орієнтири : монографія. Київ. 2019. 136 с.
10. Шахрай В. Запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі: визначення основних понять. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 1(19). С. 1375-1387. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1\(19\)-1375-1387](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1(19)-1375-1387)

References

1. Lereya, S. T., Copeland, W. T., Costello, E. J., & Wolke, D. (2015). Adult mental health consequences of peer bullying and maltreatment in childhood: Two cohorts in two countries. *Lancet psychiatry*, 2(6), 524-31. [https://doi.org/10.1016/s2215-0366\(15\)00165-0](https://doi.org/10.1016/s2215-0366(15)00165-0)
2. Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2015). Measuring cyberbullying: Implication for research. *Aggression and violent behavior*, 23, 69-74. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.05.013>
3. Rodkin, Ph. C., & Espelage, D. L. (2015). A relational framework for understanding bullying. *Developmental antecedents and outcomes. American Psychologist*, 70(4), 311-321. <http://dx.doi.org/10.1037/a0038658>
4. Boichuk O. I., & Stadnyk M. M. (2022). Problemy molodizhnoi ahresii, bulinhu ta kiberbulinhu u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Problems of youth aggression, bullying and cyberbullying in modern Ukrainian society]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 37, 14-22. <https://doi.org/10.32782/apfs.v037.2022.3>
5. Honchar, L. V. (2024). Pidvyschennia profesiinoho samorozvytku klasnykh kerivnykiv z problemy zapobihannia bulinhu sered pidlitkiv [Increasing the professional self-development of class teachers on the problem of preventing bullying among teenagers.] *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii (Seriia «Pedagogika»)*, 1(29), 627-635. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1\(29\)-627-634](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1(29)-627-634)
6. Kanishevska, L., & Shakhrai, V. (2022). Osoblyvosti vykhovannia v shkoli i simi v umovakh tsyfrovizatsii [Peculiarities of school and family education in conditions of digitalization]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 4(9), 144-155. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-144-155](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-144-155)
7. Myroniuk, T. V., & Zaporozhets, A. K. (2021). Udoshkonalennia zakhodiv protydii bulinhu v Ukraini [Improving anti-bullying measures in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 3(112), P. 21–28. <https://doi.org/10.33270/01191123.21>
8. Pavliuk, A. (2024, January 29). U 2023 rotsi v Ukraini zafiksuvaly maizhe 100 vypadkiv bulinhu u shkolakh [In 2023, almost 100 cases of bullying in schools were recorded in Ukraine]. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2024/01/29/259095/>
9. Shakhrai, V. M. (Ed.), Aliksieienko, T. F., Honchar, L. V., Kanishevska, L. V., & Malynosheskyi, R. V. (2019). *Tsinnist zhyttia pidlitka: svitohliadni oriientyry* [The value of adolescent life: Worldviews]. Kyiv.
10. Shakhrai, V. (2024). Zapobihannia i podolannia bulinhu v tsyfrovomu osvitnomu seredovyshchi: vyznachennia osnovnykh poniat. [Preventing and overcoming bullying in the digital educational environment: Definition of basic concepts]. *Visnyk nauky ta osvity*, 1(19), 1375-1387. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1\(19\)-1375-1387](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1(19)-1375-1387)

Liudmila Honchar,

*Doctor of Sciences in Education, Professor,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv*

TO THE PROBLEM OF TEACHERS' PROFESSIONAL COMPETENCE IN PREVENTING AND OVERCOMING BULLYING AMONG TEENAGERS IN THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. *The consolidating factor that positively affects the relationship in the classroom and parental team, as well as plays a vital role in the growth of professionalism, is the authority of the teacher, that is, the degree to which students and their parents recognize his or her competence, personal characteristics, qualities and spiritual values.*

The importance of improving the professional competence of teachers, in particular classroom teachers, in preventing bullying among students is due to the fact that the classroom teacher is constantly in contact with the classroom team and each student in particular, and is closely connected and closest to the atmosphere of each student's family. He cares about the comprehensive development of students, fostering

hard work and teamwork, improving academic performance and strengthening discipline, and preparing them for work.

The purpose of the article is to clarify certain aspects of the professional competence of class teachers on the problem of preventing bullying in the extracurricular work of a general secondary education institution. The tasks of the article are to analyze class teachers' answers regarding the prevention and overcoming of bullying among teenagers and the presentation of the seminar program for class teachers.

To find out the level of awareness of the importance of class teachers preventing bullying among students and to identify the levels of competence of teachers in preventing and overcoming bullying among teenagers, methods such as surveys, interviews with teachers, analysis of topics of pedagogical councils, methodological seminars, and speeches were used.

The results of the survey proved that teachers do not yet adequately understand the problem of preventing and overcoming bullying among students. There is a need to increase the level of competence of teachers in working with teenagers to prevent bullying, primarily in cooperation with the family.

The practical significance of the article is that its materials can be used in the organization of educational work of institutions of general secondary education, in the process of pedagogical practice of students.

Key words: *class teacher, teenager, professional competence, bullying, institution of general secondary education.*

Стаття надійшла до редакції 19.07.2024.
Стаття прийнята до публікації 29.07.2024.